

**“QUI TINGUI ORELLES,
QUE ESCOLTI QUÈ DIU L’ESPERIT A LES ESGLÉSIES”
(Ap 2,7.11.17.29; 3,6.13.22)**

INTRODUCCIÓ : ON SOM ?

- Canvi d’època
- « Petit ramat »
- “Temps de gràcia”
- La interpel·lació del Papa Francesc

1. ESCOLTAR QUÈ DIU L’ESPERIT

1.1. La sintonia de l’Esperit

- a) Un canvi de “sensibilitat” (He 5,14)
- b) La “melodia de la misericòrdia”
- c) Amor preferencial als pobres
- d) Misericòrdia des de la simpatia pel món

1.2. La disponibilitat

- a) No anticipar-nos a l’Esperit
- b) Alliberar-nos dels condicionaments que ens bloquegen
- c) L’*accídia* que mai no ens deixa del tot
 - Què ens caldria fer?

2. LES DISPOSICIONS PER A RENOVAR L’IMPULS MISSIONER

2.1. Un pressupòsit: el goig i força de l’evangeli i de l’evangelització (EG 1-49)

2.2. Evangelitzadors amb esperit (EG 262-288)

- a) Renovar l’espiritualitat: unió de vida interior i el compromís actiu
- b) El trobament personal amb el Crist
- c) El gust espiritual de ser poble
- d) Creure de fet en la Resurrecció
- e) La força missionera de la intercessió
 - Què ens caldria fer?

CONCLUSIÓ

- “Joia” i “fervor”, dos trets característics del missatge de Papa Francesc
- Un Pla Pastoral, missatge per a una entrega generosa i joiosa a l’evangelització

Barcelona, 18 d’octubre de 2016
Josep M. Rambla, S.J.

**“QUI TINGUI ORELLES, QUE ESCOLTI QUÈ DIU L’ESPERIT A LES ESGLÉSIES”
(Ap 2,7.11.17.29; 3,613.22)**

INTRODUCCIÓ

Canvi d’època. És cosa ben sabuda i repetida que vivim un canvi d’època, no simplement un canvi de període, sinó un canvi axial, com el que es va viure uns segles abans del Crist amb persones i fets com Confuci, els presocràtics, els profetes d’Israel, etc. Un canvi en profunditat que marca un cert viratge cultural. D’alguna manera el Vaticà II ho albirava quan parlava sobre els canvis profunds i accelerats en què vivíem ja fa ara cinquanta anys. Això ens fa pensar que hem de viure una espiritualitat molt radical, d’història de salvació, que tot i no deixant de banda les exigències immediates i ineludibles del present i el pròxim immediat, hem d’estar amatents a les iniciatives inèdites i no programables de l’Esperit. Atents, amb les orelles del cor ben obertes a “què diu l’Esperit a les Esglésies”, com acaba recomanant-nos l’últim llibre del Nou Testament (Ap 2 i 3) i ara ens ho diu el Papa Francesc: “L’escolta de l’Esperit que ens ajuda a reconèixer comunitàriament els signes dels temps”(EG 14.).

Petit ramat. D’altra banda, tant l’observació de les nostres parròquies, moviments, comunitats, ordres religiosos, com la reflexió que des de fa temps fan alguns teòlegs (Joseph Ratzinger, Karl Rahner, Carlo M. Martini, Norbert Lohfink¹), ens anuncien que anem vers una Església de petit ramat. Tot i tenint en compte els matisos que es poden fer, no es pot negar que tant en números absoluts com relatius hem disminuït molt i, a més, ens trobem enmig d’una societat molt plural, com en diàspora. Aquesta situació, més que ser motiu de desànim és un repte que ens invita a posar l’atenció i l’esforç a envigorir el que és l’ànima de l’Església, anant al que és essencial, l’experiència de Déu en el Crist, en l’esperit de les Benaunces, i així l’Església pot esdevenir més significativa en el món i societat actuals, essent sal de la terra i llum del món. És en aquest sentit que el Papa també ens parla a l’EG (n. 92).

“Ara és el temps de gràcia”. Finalment, també voldria destacar que, sigui com sigui el temps que vivim, aquest és el nostre temps i no en tenim un altre i aquest, precisament aquest, és temps de gràcia: “ara és el temps de gràcia, l’hora favorable” (2Cor 6,2); i és “avui” i no demà que se’ns exhorta a escoltar la veu del Senyor (Sl 95,7). És doncs un temps de joia, perquè Déu segueix fent la seva obra en nosaltres, en l’Església i a través de nosaltres i també un temps d’exigència perquè Déu espera que l’escoltem, amb obres i de veritat.

La interpel·lació del Papa Francesc. Com a membres de l’Església, i més encara com a persones de particulars responsabilitats en ella, tenim la gràcia de comptar amb una crida i una orientació molt rica en les paraules del Papa Francesc sobre tot a l’EG (amb els complements que es troben a la Laudato si’, a la MV i a l’AL). Aquest document té el gran valor que ajuda a “perfilar un determinat estil evangelitzador” per a assumir-lo “en qualsevol activitat que es realitzi” (EG 18). Però el Papa no vol reemplaçar els episcopats locals “en el discerniment de totes les problemàtiques que es plantegen en els seus territoris” i, per això, opta per “una saludable ‘descentralització’” (EG 16). Però, el mateix Papa ens indica quines han de ser les “motivacions per a un renovat esperit missioner” (EG 262-283).

Donades aquestes circumstàncies, en aquesta exposició, proposaré en primer lloc quines són algunes de les actituds fonamentals per l'escolta de l'Esperit que parla també avui a l'Església de Barcelona. Després indicaré algunes de les disposicions personals i comunitàries que proposa el Papa per a dur endavant el que ell anomena "un renovat esperit missioner" o ser "evangelitzadors amb esperit". Ho faré pensant en els que som aquí en aquesta reunió, però pensaré també en les persones i parròquies, comunitats, moviments o grups als quals s'ha de transmetre l'esperit d'aquesta preparació. Tanmateix, és un esforç que a tots nosaltres se'ns demana: pensar com fer arribar als no presents avui aquí les orientacions per una preparació adequada a l'elaboració del Pla pastoral i com fer-les operatives.

1. ESCOLTAR QUÈ DIU L'ESPERIT...

La sintonia de l'Esperit

Déu i el seu Regne ens desborden. Per a escoltar, és a dir copsar, el que ens diu l'Esperit avui i aquí, el primer que cal és posar la sintonia apropiada. L'Esperit potser el sentim, però no l'entem. És clar, pitjor seria ni tan sols sentir-lo. L'Esperit no és llei, sinó gràcia i per tant ens demana moure'ns en el terreny de la gratuïtat, del silenci existencial. Deixar la pròpia terra com Abraham, deixar els nostres interessos com Moisès, deixar-ho tot com els primers deixebles. Només hi ha veritable experiència de Déu i de l'Esperit, quan estimem del tot, "amb tot el cor, amb tota l'ànima amb tota la força i amb tot l'esperit" (Lc 10,27). Però la nostra relació és amb un Déu que estima el món fins a donar-li el propi Fill per salvar-lo (cf. Jn 3,16-17) i, per tant, abandonar-se a Déu és deixar-se en les mans del qui ens portarà als altres fent-nos pescadors d'homes.. Pensem, doncs, que una planificació pastoral, que ha de ser un camí per acollir l'amor de Déu a la humanitat, el Regne de Déu, ens demana a tothom una actitud primera de despullament personal, d'obertura a la iniciativa de l'amor gratuït de Déu. I això, sinó volem caure en una mena de prometeïsm pelagià, ha de ser objecte d'una pregària humil, com la d'aquell cec que tot demanant a Jesús la vista se li va concedir la llibertat total per a seguir-lo (cf. Mc 10,52). Aquesta vivència de despullament en l'elaboració d'un pla pastoral, en part, haurà de concretar-se en l'entrega a un treball rigorós d'estudi i de reflexió, de consulta i de treball en equip, de recurs a teòlegs i sociòlegs, etc., perquè, com deia sant Tomàs², un error sobre el món pot repercutir en un error sobre Déu. Amb to, la nostra actitud ha de ser la del que sap que el Regne de Déu transcendeix les mediacions humanes, necessàries, però no suficients. Com deia Climent d'Alexandria, Déu és *kósmios kaí hyperkósmios* (*mundà i a la vegada supramundà*).

La música de l'Esperit. L'Esperit que hem d'escoltar és, però, més una música que no pas una lletra i per tant, no n'hi ha prou amb conèixer la partitura, la lletra de l'evangeli, sinó en percebre i copsar el seu aire, la inspiració per a moure'ns en un sentit o en un altre. Es tracta, doncs no de molts coneixements, sinó de saviesa o canvi de la nostra sensibilitat espiritual. Això és el que la carta als Hebreus vol fer entendre a aquella comunitat una mica endormiscada, un cop havien ja passat els anys exultants després de la Pentecosta. L'autor els recorda que s'havien fet infants necessitats de llet, però que l'aliment dels adults era "un canvi de sensibilitat", *aisthetéria*, (He 5,14) per distingir o discernir el que Déu vol. Fer més i més nostres la mirada de Jesús i els sentiments del cor de Jesús.

La melodia de la misericòrdia. Aquesta sensibilitat evangèlica es concreta en la misericòrdia. Gosaria dir, que el clima d'aquest any de la misericòrdia, que no ha de ser una experiència fugissera, sinó que ha d'informar el futur individual i comunitari de l'Església, és aquell cor nou de què parla el profeta i l'Esperit que Déu ens posa dins nostre (cf. Ez 36,26-27). És el cor que ha experimentat que la seva vida està sota el perdó misericordiós de Déu. Al qual, en acceptar el seu perdó, se li encomana amb un contagi saludable, la manera de ser i de fer de Déu. Ens convertim "misericordiosos com ho és el

nostre Pare” (cf. Lc 6,36). La misericòrdia no és pas quelcom tou i irrellevant, com pensava Nietzsche, i sovint li donem la raó amb comportaments massa superficials de caritat convencional i sense compromís personal, o bé oblidant la justícia que és el primer pas ineludible de la misericòrdia. Ja fa més de vint i cinc anys que Jon Sobrino escrivia l'article “Principio–Misericordia”³, on prenent inspiració del títol de d'Ernst Bloch, el “Principio–Esperanza”, mostrava com la misericòrdia és el que va moure tota la vida i l'acció de Jesús. Més recentment, Walter Kasper ha escrit que la misericòrdia és la clau de l'evangeli i de la vida cristiana⁴. I, darrerament el Papa ha dit que “la misericòrdia en l'Escriptura és la paraula clau per indicar l'acció de Déu cap a nosaltres” (MV, 9) i és l’ “la biga mestre que sosté la vida de l'Església” (MV, 10; cf. EG 37). I, ara mateix, el senyor Arquebisbe ens diu que en el pla pastoral ens haurà d'acompanyar “la preciosa melodia de la misericòrdia” (Carta de Convocatòria a l'Acte Diocesà de clausura de l'Any de la Misericòrdia). És, per tant, la misericòrdia el que ha d'inspirar un bon Pla Pastoral que vulgui ser fidel a l'estil, l'Esperit de Jesús. En efecte, l'Esperit de Jesús es manifesta com a misericòrdia: amb els presos i els oprimits, com a Bona Notícia pels pobres i creant solidaritat i reconciliació (cf. Lc 4,16-21). El Papa ens diu:

“No han de quedar dubtes ni calen explicacions que afebleixin aquest missatge tan clar: Avui i sempre, ‘els pobres són els destinataris privilegiats de l'evangeli’, i l'evangelització adreçada gratuïtament a ells és signe del Regne que Jesús vingué a portar. Cal dir sense revolts que existeix un vincle inseparable entre la nostra fe i els pobres” (EG 48; cf. 195, 199).

Per això l'Església haurà d'esforçar-se a ser de veritat una “Església pobra i per als pobres”, com ho desitjava Joan XXIII i ara el Papa Francesc (EG, 198).

Partir sempre d'una mirada positiva de simpatia amb el món. Voldria, però, destacar que la misericòrdia és com un segon moviment que segueix a l'empatia o la com-passió, entesa com una manera de compartir els sentiments de l'altra persona⁵. Déu primer es va alegrar del bé del món, “veié que tot el que havia fet era molt bo” (Gen 1,31). I, per això, perquè estima el món, la gent, amb una gran complaença, va sentir el dolor del poble oprimat i esclavitzat i va moure Moisès a alliberar-lo. Vull, doncs, subratllar que la nostra actitud de base ha de ser aquella que Joan XXIII, el Vaticà II i finalment Pau VIe van destacar com a nota de l'Església actual, una Església que mira amb simpatia el món: “Un corrent d'afecte i admiració s'ha desbordat del Concili sobre el món humà modern”⁶. Si falta aquesta com-passió, o sentiment elemental de fraternitat, la nostra misericòrdia, amb poques arrels, es traduirà en manifestacions superficials i no tindrà continuïtat. La nostra mirada hauria de ser una mirada de simpatia amb la humanitat, una mirada que no descobreix fàcilment enemics, sinó persones a les quals es pot oferir la Bona Notícia, amb fets i, quan és el moment, amb la Paraula. Recordem l'episodi profètic de Francesc, de gran actualitat, quan visità el soldà d'Egipte (1219): el soldà quedà impressionat de Francesc i ell ho quedà del món musulmà. S'ha escrit que “aquest fet no tingué repercussions polítiques ni militars, però és un dels pocs fets evangèlics de les croades”⁷.

➤ ¿Reconeixem de debò que la nostra vida i la de l'Església se sustenta en l'amor misericordiós de Déu? ¿Estem disposats a reconèixer com a individus, com a comunitats i també com a Església institucional que som pecadors, amb mancaments ben concrets, però perdonats i estimats de Déu? Perquè, “no és cosa de voler o de córrer, sinó que Déu tingui misericòrdia” (Rm 9,16). Si ho reconeixem de debò, aleshores, la nostra mirada no tindrà ni ombra de la mirada autosatisfeta i condemnadora dels altres del fariseu de la paràbola (cf. Lc 18,11).

➤ La lectura meditada i compartida de l'EG ens ha d'ajudar a avançar en el conreu d'aquesta sintonia de l'Esperit. El mateix document del Papa s'interpretaria erròniament si es prengué només com “lletra”, de la que fa mal i mata. Per exemple, perdre'ns en la repetició de frases i paraules sense concrecions, fer-ne matèria de polèmiques fatigants i infructuoses, encallar-se en ponderacions de la qualitat dels documents i dels fins que assenyalen, però romandre estèrils (cf. EG 35); enlloc d'assimilar l'EG com un esperit que inspira, que és arrel de creativitat. I també com un marc en el qual s'han de realitzar les

concrecions necessàries segons els llocs i les persones i comunitats. Per tant, cal insistir en la importància de la lectura personal i en grups, ben acompanyada de la pregària personal de l'EG.

La disponibilitat

No anticipar-nos a l'Esperit. La nostra oració, lectura, diàleg són ben necessaris, però ens cal un esperit lleuger, dinàmic i disponible. Si no, les feines, el lloc, els sentiments i les idees, paralyzaran els pensaments i propòsits més elevats i compartits. El Papa ens parla, per exemple, d'alliberar-nos de “costums propis no directament lligats al nucli de l'Evangelí, alguns molt arrelats al llarg de la història” que “poden ser bonics, però ara no presten el mateix servei amb vista a la transmissió de l'Evangelí. No tinguem por a revisar-los” (n. 43). Semblantment de “normes o preceptes eclesials que poden haver estat molt eficaços en altres èpoques” (Ibid.). Els Fets dels Apòstols ens narren que Pau i Timoteu:

“Van recórrer Frígia i la regió de Galàcia, perquè l'Esperit Sant els havia impedit que prediquessin la Paraula a l'Àsia. Van arribar a Mísia i tenien la intenció d'anar a Bitínia. Però l'Esperit de Jesús no els ho permeté. Llavors, passant de llarg per Mísia van baixar a Tróada. Allí, de nit, Pau va tenir aquesta visió: un home de Macedònia estava dret al seu davant i li suplicava: ‘Vine a Macedònia i ajuda’ns’

Després d'aquesta visió vam buscar tot seguit de partir cap a Macedònia, convençuts que Déu ens hi cridava per comunicar-los la bona nova” (Ac 16,6-10).

Les nostres deliberacions cal que vagin acompanyades d'intents, de projectes i alguns fets, però sense anticipar-se mai a l'Esperit. Un discerniment, i més si es pastoral, on hi ha implicades moltes persones i realitats, demana experiència i temps. Temps per a veure-hi, però temps per a alliberar-nos dels condicionaments que tan sovint ens bloquegen i malmeten molts plans pretesament pastorals.

Alliberar-nos dels nostres condicionaments. El Papa, aquí i allà, va semblant reflexions que ens adverteixen del perill dels condicionaments esmentats. En destaco algunes tot i ampliant-les: la preocupació més per la bona organització que pel desig d'arribar a tothom i estar més agafats per la simple administració que per la missió (EG 25, 31,63,95); la inclinació a prohibir o deixar-nos portar per la por (EG 33); la preocupació per no “embrutar-nos” més que no pas de servir i estar amb la gent (EG 49, 270); una fatigant insistència en els fins a assolir sense arribar mai a les concrecions i les mediacions o bé un excés de diagnòstic, sense propostes positives i aplicables (EG 33, 50); falta d'adaptació a les situacions i ritmes de les persones (EG 44, 45); l'amor preferencial pels pobres com pura ideologia, però sense concrecions serioses (EG 48); desconeixement del món *realment real* en estar massa marcats per un entorn de persones que no pateixen la duresa de la pobresa o l'exclusió (EG 52); buscar en l'evangelització la glòria humana i el benestar personal (EG 93); ser dels que sempre diuen el que cal fer, però sense baixar mai al compromís personal (EG 96); tendència a fer grups i capelletes que divideixen (EG 98); convertir la pastoral més en una instrucció moral o doctrinal que no pas en una iniciació en l'experiència d'un Déu que ens ofereix el seu amor misericordiós (EG 165); el clericalisme i la marginació de la dona de llocs importants (EG 102-103); una forma de vida retirada i individualista (EG 262); refugiar-nos en “avui és més difícil evangelitzar” (EG 262). I també: “Sempre s'ha fet així”, “ja som molt grans”, “ja ho hem provat en altres ocasions”, etc. O bé, l'eclesiocentrisme que impedeix ser una Església de portes obertes i en sortida; o bé repetir contínuament que no estem preparats o que ja som massa grans. O aquelles típiques temptacions dels seguidors de Jesús: pensar no com Déu, sinó com el nostre entorn que no és sempre massa evangèlic, el nostre “lloc social” (maneres de veure i de viure poc evangèliques que ens influeixen i no són evangèliques); o les rivalitats i el “fer carrera”, l'ambició de càrrecs, que fins el final va assetjar els deixebles de Jesús (cf Mc 8,33; Lc 22,24-27); sentir-nos com amos del ramat (cf. 1Pe 5,3)...

En resum, la “mundanitat espiritual” de què ens parla el papa actual (nn. 93-97). O caure en l’accídia que ha exhumat de la tradició clàssica de l’Església (Evagri Pòntic i Joan Cassià, sobre tot), i que és d’una gran actualitat.

Atenció a l’accídia. Val la pena aturar-s’hi una mica, perquè jo diria que, fins i tot raonablement, podem sentir-nos fatigats i amb poca empena. Sense cap mala voluntat podem ser d’aquells que semblen “mòmies de museu”, que fan “cara de quaresma”, amb “psicologia de tomba” (cf. EG 6, 9,83). És veritat que som grans molts dels que portem responsabilitats importants, és veritat que hem fets esforços immensos per a posar al dia en la línia del Vaticà II parròquies, comunitats i moviments. Després per fer front a l’envelliment de les nostres parròquies, moviments, congregacions i seminaris. I també per a respondre a nous reptes que una societat secularitzada ens planteja. Potser sentim el mateix que Elíes que li deia a Déu: “Ja n’hi ha prou, Senyor! Pren-me la vida, que no sóc pas millor que els meus pares” (1Re 19,4). Aquest estat d’ànim no és tan nou, tan inèdit com ens creiem. Recordem que ja a la meitat del segle passat Emmanuel Mounier en el seu *Afrontament cristià*⁸ deia que l’accídia és una de les malalties típiques del cristianisme. Una actitud resignada, tirant a la tristesa, al desinflatament, etc. El filòsof José Antonio Marina ens n’ha parlat novament en el seu *Pequeño tratado de los grandes vicios*⁹. Una amenaça també de la nostra cultura actual, tendent a la superficialitat, al “no m’hi trobo”, “no estic motivat”... No es tracta, doncs, de fer esforços espectaculars, voluntaristes i desconexors de les limitacions que comporta l’edat i les circumstàncies... Sinó d’anar a l’arrel de la nostra vida i ministeri, la fe que actua per l’amor (cf. Gàl 5,6). Posar la nostra confiança en el Déu que fa créixer el que nosaltres hem cultivat; fer amb il·lusió i amb paciència el que ens permeten les forces; no perdre el sentit de l’humor, l’humor teologal...

2. CULTIVAR LES DISPOSICIONS PER A RENOVAR L’IMPULS MISSIONER

2.1. *Un pressupòsit: el goig i força de l’evangeli i la evangelització:* Per a fer real i no enganyosa la nostra reflexió i per a disposar-nos millor a l’eficàcia d’un pla pastoral, hi ha una sèrie d’orientacions del Papa Francesc, que les resumeix fonamentalment en la introducció i els capítols 1er i 5è de l’EG (nn. 1-49; 262-283). El que jo exposaré és una invitació a la lectura meditada que individualment i en grup hem de fer tots nosaltres. Vull evitar envair el terreny del treball molt personal i, per tant, començo per suggerir una lectura molt atenta i meditada dels nn. 1-49.

- ¿En què consisteix viure una Església en sortida?
- ¿Quines són les seves notes més característiques?
- ¿Quines disposicions individuals i comunitàries requereix?
- ¿Quines conversions se’ns demanen?

Amb tot, com a proemi que ho engloba tot, vull remarcar el pressupòsit fonamental: *Redescobrir el goig i força de l’evangeli de l’evangelització.* En la introducció i capítol primer de l’EG (nn. 1-49), el Papa suggereix algunes de les nostres malalties i alguns dels valors i possibilitats del cristianisme actual. La importància i necessitat de pouar una i altra vegada en el missatge de la Bíblia, però sobre tot en l’encontre personal amb el Crist:

“Invito cada cristià, en qualsevol lloc i situació en què es trobi, a renovar ara mateix el seu trobament personal amb Jesucrist o, al menys, a prendre la decisió de deixar-se trobar per ell, d’intentar-ho cada dia sens descans” (n. 3).

Perquè “hom no comença a ser cristià per una decisió ètica o una gran idea, sinó pel trobament amb un esdeveniment, amb una persona que dóna un nou horitzó a la vida i, amb això, una orientació decisiva” (n. 7). I aquesta experiència és font de joia, té força creativa i és comunicativa. “Jesucrist també pot trencar els esquemes en els quals pretenem tancar-lo i ens sorprèn amb la seva constatat creativitat divina” (n. 11). Així es pot fer real l’Església “en sortida” (n. 20) i es podrà fruit de “la dolça i confortadora joia d’evangelitzar” (n. 10). La lectura meditada de la paraula de Déu i la renovada il·lusió en els nostres

serveis pastorals, els que siguin, pot ser un camí per anar avançant en aquest descobriment de la força de l'evangeli i de l'evangelització.

2.2. *Evangelitzadors amb esperit*

Passem, doncs, ara a glossar els punts que el papa Francesc ens proposa per a la nostra consideració i renovació. Aquí cal tenir present el principi clàssic que *el que és primer en la intenció, és el darrer en l'execució*. En efecte, els capítols segon, tercer i quart de l'EG es consideren sobre tot, encara que no exclusivament, les línies d'una evangelització renovada, que és l'objecte del document i, en el cinquè, es tracten les disposicions per a fer eficaç aquest full de ruta evangelitzador. Aquestes disposicions, però, han de precedir a l'elaboració del pla d'evangelització per tal de fer-lo de manera veritablement evangèlica i amb eficàcia. Consegüentment, ara proposaré algunes reflexions sobre aquest capítol cinquè (EG, 262-283) perquè ens ajudin en la fase prèvia a l'elaboració del Pla Pastoral Diocesà.

a) *Renovació de l'experiència espiritual evangèlica: unió de vida interior i compromís actiu*

Hem d'aprofundir contínuament aquella espiritualitat que des d'Abraham fins a Jesús de Natzaret, passant pels profetes, dones com Dèbora, Judit, Ester, Rut i Maria de Natzaret i després Pau i els primers pares de la fe ens han llegat. Dones i homes de Déu que eren a la vegada dones i homes del món, de la gent. “La solució mai no consistirà a escapar d'una relació personal i compromesa amb Déu que al mateix temps ens compromet amb els altres” (EG 91). El dualisme que molt sovint ens amenaça, tant en l'adversativa o pregària o acció, com en la juxtaposició de pregària i acció, s'ha de superar en la profunditat de la nostra actitud teològica, que ens demana sortir de nosaltres mateixos i viure des de la mirada de Déu que ens salva i la seva manera d'estimar manifestada en Jesús. Perquè a l'arrel de l'evangelització hi ha una experiència íntimament personal com la dels deixebles de Joan Baptista que es van trobar amb Jesús i ja no poder separa-se'n, com la de Simó i els seus companys que, sense Jesús, ja no sabien on anar, com la de Zaqueu que en creuar la mirada amb la de Jesús va baixar de pressa i content de l'arbre i va fer la gran festa que va canviar la seva vida, com la dels deixebles d'Emaús que, gairebé sense adonar-se'n, caminant amb Jesús, els cors se'ls inflamà.

“L'Església necessita imperiosament el pulmó de la pregària”, però afegeix el Papa, que “existeix el risc que alguns moments de pregària es converteixin en excusa per a no lliurar la vida a la missió”. I diu que “s'ha de rebutjar la temptació d'una espiritualitat amagada i individualista, que poc té a veure amb les exigències de la caritat i amb la lògica de l'Encarnació” (n. 262; cf. 207). Les pràctiques de pietat són necessàries, però ho són també les activitats pastorals i les seves exigències de preparacions i reunions. El que és decisiu és el que el Papa anomena “una vida que s'ha transfigurada a la presència de Déu”, o quan diu que “cap motivació no serà suficient si no crema en els cors el foc de l'Esperit” (n. 361). Com ens recorda en diversos llocs el Vaticà II, tant a preveres com a religiosos com a seglars, no és en les pràctiques de pietat o en l'organització de la nostra vida on trobarem la unitat, sinó en nodrir-nos, com Jesús, de “fer la voluntat del Pare i portar a terme la seva obra” (Jn 3,34)¹⁰. Aquell home tan apassionadament entregat als altres i tan contemplatiu, l'Abbé Pierre, deia: “jo sóc un home d'acció, segurament perquè sóc un home de passió”. Aquesta espiritualitat, unificada a través de l'aprofundiment de la vida teològica, “la fe que actua per l'amor” (Gàl 5,6), ens pot portar a “una etapa evangelitzadora més fervorosa, alegre, generosa, audaç, plena d'amor fins a la fi i de vida contagiosa!” (n. 361). I torno a recordar que els nostres models d'espiritualitat són aquella amics i amigues de Déu que perquè eren de Déu eren molt del món i de la humanitat! No siguem mai d'aquells que retratava cruelment Léon Bloy: “hi ha persones que es creuen que estimen Déu perquè no estimen ningú”.

➤ ¿Com avançar en la línia que ens recorda el Papa Francesc? Reflexionem seriosament aquestes paraules: “Des del punt de vista de l'evangelització, no serveixen ni les propostes místiques sense un fort compromís social i missioner, ni els discursos i praxis socials o pastorals sense una espiritualitat que transformi el cor” (EG 262). ¿Com cercar, individualment i comunitàriament, aquesta integració espiritual apostòlica?

➤ La promoció de recessos, la pràctica regular de la pregària, la revisió de vida i l'acompanyament espiritual, ben units amb algun compromís social personal o la pràctica de les obres de misericòrdia segons les quatre dimensions proposades per Walter Kasper, (física o econòmica, cultural, social, espiritual), poden ser un camí de revitalització d'aquesta espiritualitat, una mistagogia ben actual.

b) *Trobament personal amb l'amor de Jesús que ens salva*

Ja hem parlat de la relació amb el Crist, però ara voldria insistir-hi, seguint el que ens diu el Papa. Cal el "trobatment personal amb l'amor de Jesús que ens salva" (n. 264). "No es pot perseverar en una evangelització fervorosa si hom no està convençut per experiència pròpia, que no és el mateix haver conegut Jesús que no haver-lo conegut" (n. 266). Això exigeix de nosaltres una lectura contínuament actualitzada, ben encarnada i orada de l'evangeli. Una familiaritat habitual amb el Crist, "tastar la seva amistat i el seu missatge" (n. 266). Però, com que només es comprèn del tot allò que es practica i es fa vida pròpia, aquesta *lectio divina*, aquesta oració evangèlica ha d'anar contínuament impregnada dels sentiments del Crist, de la praxi d'actituds personals i d'accions evangèliques. Sobre tot aquella misericòrdia que movia Jesús i que portava els pobres com a preferits de la seva bona notícia. Fa uns pocs anys, en un article notable, José Antonio Pagola¹¹, recordava i hi insistia, que el camí per resoldre els problemes de l'Església ha de ser el refer a fons la nostra familiaritat amb Jesús, la nostra adhesió de cor a ell i compartint les obres que neixen de la seva misericòrdia. En aquesta renovada relació personal amb Jesús, ens hi podem trobar cristianes i cristians conservadors i progressistes, cristians de la base i cristians de la "cúpula". Al final del quart evangeli Jesús repeteix a Simó Pere la pregunta "m'estimes?", i a la resposta positiva de Pere, Jesús afegeix: "pastura les meves ovelles" (cf. Jn 21,15-17). L'evangelització, i per tant un autèntic pla pastoral, ha de tenir l'arrel en l'amor a Jesús, el veritable Pastor (cf. 1Pe 5,4), perquè la trobada amb Jesús, la familiaritat amb ell, són sempre centrífugs, ens empenyen vers els altres. "Tot cristià és missioner en la mesura en què s'ha trobat amb l'amor de Déu en Crist Jesús", sense grans cursos ni instruccions (EG 120).

➤ No ens cansem de promoure l'estudi d'evangeli, la contemplació senzilla dels "misteris" de la vida i passió, mort i resurrecció de Jesús. Sempre, però, un evangeli i una oració ben contextualitzats en el món i la societat d'avui. Perquè seguir Jesús no és reproduir mimèticament Jesús, sinó prolongar Jesús, és fer la nostra història d'avui com Jesús va fer la del seu temps. En qualsevol cas, ens hem de deixar interpel·lar i desmarcar per Jesús que irromp en les nostres vides més enllà dels nostres esquemes i projectes. Així anem assimilant el sentiments de Crist Jesús (cf. Fil 2.). I, no oblidem que els deixebles d'Emaús van reconèixer Jesús perquè el seu cor s'escalfava amb la seva companyia.

➤ I, renovem la nostra participació ben personal en l'Eucaristia. Les eucaristies ens convoquen a una comunió íntima i dinàmica amb el Crist. La celebració inclou, no elimina, la relació personal amb el Crist.

c) *El gust espiritual de ser poble*

Jesús es va passar trenta anys vivint "com un de tants", home del poble. Amb la seva imaginació, un cristià africà va simplificar així la cronologia de Jesús: va dedicar trenta anys a l'amistat, tres anys a la predicació i tres dies als sagraments... Si l'Església ha de ser una Església "en sortida", "cap enfora", Església "experta en humanitat", el poble i la gent han de ser una escola imprescindible per tots nosaltres. Totes les persones que som aquí tenim molts contactes i relacions amb la gent, gent de tota mena. Amb tot, el Papa ens empeny a avançar en aquest "ser amb la gent". Ser amb la gent vol dir ser-hi físicament el més possible, però sobre tot: copsar com són els homes i les dones, què fan i perquè ho fan; escoltar el que ens diuen amb paraules o amb llenguatge no oral; dialogar més que no pas imposar...

Un excel·lent model és aquella Maria de l'evangeli que es va perdre en l'anonimat, però que guardava les coses al cor, les elaborava, es deixava fer per la vida i que va saber sostenir amb confiança els interrogants que des de l'anunci de l'àngel a Natzaret fins al peu de la creu la van acompanyar... El Papa Francesc ens remet sovint a aquesta dona que en la seva petitesa, dona de poble com era, va acollir

la misericòrdia de Déu que es va complaure en ella, i va saber fer-se ressò dels pobres i famolencs com a preferits de Déu.

S'ha dit a vegades que ens falta una cristologia dels anys amagats de Natzaret, però sabem força bé que l'escola bàsica de Jesús va ser la vida de la gent, sempre amb el nord i l'escalf de la intimitat amb el Pare. Nosaltres experimentem que a vegades "la gent", els que no estan tant amb nosaltres perquè no "practiquen" gaire o gens, o potser són una mica "adversaris", o potser "s'aprofiten" dels locals de parròquies i associacions, o potser són contestataris, etc. Potser ens molesten i ens en desentenem. Per això és inspiradora la recomanació de sant Benet que en el consell s'escoltin sobre tot els joves, que no són pas els monjos de menys edat, sinó els que porten menys temps al monestir. I fins i tot s'ha d'escoltar aquell passavolant que ens fa els seus comentaris¹². És ben vàlid el pensament d'Antonio Machado d'enriquir-nos amb el nostre "complementario que suele ser tu contrario". En aquest gust del poble ja es veu que els seglars, homes i dones que són Església com tant ens agrada repetir, hi tenen un paper essencial i imprescindible. Amb ells, i no sense ells, es constitueix el poble de Déu. Evidentment, si hem de ser Església de la gent, els seglars són el gran tresor de les nostres comunitats, els qui de debò viuen i veuen la condició humana sense atributs. ¿És de debò que els laics són Església i no pas clients o empleats?

El gust del poble, ha de ser el gust del poble real, no del poble que sense adonar-nos formem nosaltres o el del nostre entorn més pròxim. ¿Quin és realment el poble? ¿Quines són les majories en la nostra Església de Barcelona? ¿Pensem quines i com són les majories sobre les quals ens informen Caritas i les estadístiques sociològiques més fiables? El nombre d'aturats, el nombre de persones amb pensions insuficients, el nombre de persones sense sostre, el nombre i condicions de molts immigrants i refugiats. Potser, en un pla pastoral s'hauria de reflectir la imatge d'aquell Jesús que seia a taula amb els pecadors, els publicans... I que amb això manifestava quin era el seu gust espiritual de ser poble i ens revelava l'alegria del Pare. I, ser persones i comunitats "de portes obertes", "pels altres"..., aprofitant les ocasions que se'ns ofereixin i anant més enllà dels nostres murs.

➤ ¿Què podríem fer per connectar més amb la gent que no ve a l'església, o que s'acosten, però com a mers "consumidors" dels nostres serveis? ¿Podríem ser més presents en els llocs on es mou la gent del territori parroquial, o del territori de les seves associacions o activitats? ¿Quines accions es poden fer en la parròquia, comunitat, moviment o associació, per a ser Església "en sortida", cap enfora, o per anar a les "perifèries existencials"?

d) *Creure de fet en la resurrecció*

Ho sabem prou bé que la pastoral, l'evangelització, no és una empresa, ni simplement una organització, ni una macro planificació... El Regne de Déu comença com un gra de mostassa i és Déu qui el fa créixer. Però, no solament això, perquè creixi ha de passar per la creu. Hem de passar des d'una concepció merament *messiànica* del cristianisme i de la pastoral a una que potser posa la seguretat en el poder dels mitjans poderosos, de les planificacions sociològiques exhaustives, i a vegades en les lluites intestines per a portar endavant les nostres idees o interessos de persones o grups, a una concepció *cristològica*, que es fonamenta en el seguiment del Crist, que ha de passar en algun moment o un altre per la creu: la incomprensió, l'aparent esterilitat dels nostres esforços, la poca significació pública de l'Església, el conformar-se amb uns mitjans modestos, etc. La creu, però, no és el sofriment i la humiliació, sinó aquell partiment que prové de la fidelitat al Crist i a la seva manera d'evangelitzar. A nosaltres se'ns demana que siguem coherents amb la manera d'evangelitzar de Jesús, no que els resultats numèrics o verificables de les nostres accions siguin satisfactoris. Naturalment, això no és pas una exaltació de la passivitat, de la mediocritat en els serveis, de la pusil·lanimitat d'esperit, sinó una invitació a construir sobre la roca de la Paraula de Jesús, de l'estil de Jesús fins a la creu, la roca que salva. Perquè el Ressuscitat és el Crucificat!

És des d'aquí que nosaltres podem viure la joia de l'evangelització, que Déu és amb nosaltres, que en la creu es troba la font de la vida, perquè també hem de confessar: el Crucificat és el Ressuscitat. Si no ens situem en aquest nivell de la fe profunda, les nostres planificacions poden ser molt aparents i fins

i tot crear bona imatge, però a la curta o la llarga no seran ni fecundes ni sostindran la il·lusió i generositat que la pastoral ens demana a tothom, seglars, preveres i bisbes.

Com ens recorda el Papa, “la resurrecció no és cosa del passat” (N. 276). Per això, davant la temptació de cansar-se, de decaure en la nostra entrega al bé dels altres, cal creure pràcticament que “el Regne de Déu ja és present en el món, i està desenvolupant-se aquí i allà de diverses maneres” (n. 278). Tot això ho podem viure si cultivem la mirada de fe i pensem en la quantitat de persones, d’accions i d’iniciatives que entre nosaltres que fructifiquen, encara que aquest fruit no sempre pugui aparèixer en els mitjans de comunicació. Aquí a la vora, Barcelona i a Catalunya i lluny de nosaltres: en accions pròpiament d’Església, en la vida individual, familiar i professional, en activitats socials, sindicals i polítiques. ¡Quanta gent creu de debò, fa el bé amb una mà sense que ho sàpiga l’altra, resa de debò i amb perseverança, es compromet en mil projectes solidaris, sap suportar els diversos patiments de la vida amb paciència i pau que conforta els qui els envolten! I no oblidem que en una Església que està plena de cabells blans i de caps calbs, aquestes persones són encara un capital de vida cristiana de primera categoria. Per a Déu no hi ni parats ni pensionistes. ¡Quantes viudes pobres de l’evangeli hi ha que ho donen tot!

I també cal saber descobrir l’obra de l’Esperit del Ressuscitat en persones i llocs al marge de l’Església, com Jesús que descobria fe i proximitat del Regne en el centurió, en samaritans, en algun fariseu, en “publicans i prostitutes”... Reconèixer, doncs, l’acció del Ressuscitat més enllà dels límits visibles de la nostra Església i, també, a vegades col·laborar en iniciatives que no surten ni de nosaltres ni de les nostres programacions.

➤ Una conclusió, doncs: ajudar a créixer tot el que ja existeix, on sigui, com sigui i de qui sigui... Promoure una mirada de fe a la vida, que ens ompli d’esperança activa, superant els desànims, els “no hi ha res a fer”, els “deixar-ho córrer”, etc.

➤ I, una altra crida a renovar les eucaristies: ¿ajudem prou a que siguin celebració de la fe i l’esperança? “Anunciem la vostra mort, proclamem la vostra resurrecció esperem el vostre retorn”, ¿de debò?

e) *La força missionera de la intercessió*

Fa anys escrivia Dietrich Bonhoeffer que “una comunitat viu de la intercessió dels seus membres, sinó mor”¹³. Aquest pensament no és més que una formulació del que ens narra la història de salvació: Abraham intercessor del poble, Moisès intercessor dels sortits d’Egipte, els profetes mitjancers entre Déu i el poble, Jesús de Natzaret orant en els moments més transcendents de la seva missió... “Si el Senyor no construeix la casa, els paletes treballen debades”; “Sense mi no podeu res...”. Ara bé, la intercessió no és una repetició monòtona de noms i de coses, sinó més aviat és mirar les persones, les coses amb el ulls de Déu, del Crist. És posar el Crist entre la germana i el germà i jo, entre el problema i jo... Com devien ser aquelles nits en què Jesús es retirava per pregar, sobre tot en els moments decisius del seu “pla pastoral”, com ara l’elecció dels dotze, o en el comiat final, o davant l’horitzó de la creu... La intercessió brolla de la comunió i és, per això, que hem d’esforçar-nos en aquest temps en créixer en comunió, que no vol pas dir uniformitat, sinó coneixement d’un i altres, acceptació i confiança, comunicació i conversa... En un article sobre les tensions a l’Església, Timothy Radcliffe¹⁴ advocava per la conversa a fi de fer caure obstacles i barreres: entre cristians de missió i de comunió, conservadors i progressistes, espiritualistes i temporalistes, etc. Això no vol pas dir que hem de claudicar de conviccions personals serioses, però sí que podem aprendre a relativitzar-les, a col·laborar amb persones que pensen de manera diferent de nosaltres, a completar la nostra visió de les coses i, sobre tot, a créixer en comunió. I tampoc, aquest creixement en la comunió, no ha de conduir a prendre decisions pastorals poc definides i compromeses, ja que sempre s’ha d’arribar a concrecions que ordinàriament no han de complaure a tothom. En definitiva, si avancem en el camí d’aquella unitat per la qual el Crist va orar (cf. Jn 17), la nostra pregària serà més autèntica i eficaç..

Crec que aquestes paraules que ara citaré poden ser una bona ajuda per centrar el paper de la intercessió en la preparació d’un pla pastoral. L’any 1981 el Pare Pedro Arrupe tancava a Bangkok unes

jornades que iniciaven del “Servei de Refugiats” dels jesuïtes, un servei fruit de la mirada tan profètica d’Arrupe. En acabar aquells dies va dir als jesuïtes:

“Si us plau, sigueu valents! Us vull dir una cosa. No l’oblideu. Pregueu, pregueu molt! Aquests problemes no es resolen sols amb esforç humà. Us estic dient coses que vull subratllar, un missatge, potser *el meu cant del cigne* per la Companyia. Fem moltes reunions i trobades, però no resem prou. Resem al principi i al final. Està bé, som bons cristians. Si en tres dies de reunions, dediquéssim mig dia a l’oració sobre les nostres conclusions o els nostres punts de vista, tindríem llums tan diferents, i tan diferents síntesis -a desgrat dels nostres diversos punts de vista- que no podríem trobar mai en els llibres i les discussions”¹⁵.

Arrupe, en arribar el dia següent al Fiumicino va patir la trombosi que el va deixar incapacitat per a exercir el seu càrrec de Superior General. Certament, ens va deixar un impressionant *cant del cigne!*

➤ Aquest temps preparatori no hauria de ser un compàs d’espera, sinó temps de *praxi evangèlica i d’escolta de l’Esperit*, tot fomentant la comunió i diàleg dins de parròquies, comunitats i moviments. I, consegüentment, seria molt profitós que els diferents consells recollissin dels membres dels seus grups (parròquies, moviments, comunitats, etc.), com a fruit d’una actitud de conversió, uns primers sentiments i vivències i també primeres propostes o projectes que comencin a enriquir el material per un discerniment pastoral posterior.

CONCLUSIÓ: JOIA I FERVOR

Entre les moltes paraules que identifiquen l’estil espiritual i pastoral del Papa actual, voldria destacar-ne, per acabar, aquestes dues: Joia i Fervor.

La joia, l’alegria, que ja dóna el títol al mateix document EG, no és pas un sentiment superficial, ni que surt tot sol. És quelcom profund, és el test d’una vida evangèlica, aquella que Jesús ens assenyala quan ens diu que “tot això us ho he dit, perquè la meua joia sigui també la vostra, i la vostra joia sigui completa” (Jn 15,11); una alegria “que ningú no ens la prendrà” (Jn 16,22). El notable exegeta, Josef Blank¹⁶, tot comentant aquestes paraules del quart evangeli ens recorda que l’alegria és una assignatura pendent del nostre cristianisme i és el millor oferiment que podem fer al nostre món. Perquè l’alegria que brolla de l’evangeli és generadora de llibertat i d’amistat, aquesta actitud eclesial que Pau VIe deia que era el fruit del Vaticà II, una manera nova de situar-nos en el món, una mirada benigna i positiva a la nostra societat, la convicció que tenim una Bona Notícia per comunicar.

I el fervor que el papa Francesc ens recorda sovint a l’EG (nn. 10, 78, 84, 85, 95, 107, 262), és la font de la veritable alegria. Certament, aquesta paraula “fervor”, té unes ressonàncies pietistes i potser puerils poc simpàtiques per a molts, però com ha dit un filòsof actual, el fervor cal recuperar-lo de les nostres llibreries¹⁷. Pensem que fervor té a veure amb escalf, amb bullir. El fervor és l’amor que desborda en generositat. Ho recomanava Pau als estimats cristians de Filipis: “que el vostre amor creixi cada dia més, fins a vessar” (Fil 1,8). El verb *perisséuein* que l’apòstol emprà, i que es repeteix igualment amb els seus derivats, significa vessar, desbordar. Més encara, Pau diu que aquest fervor, aquest amor a vessar, és la base del discerniment: “així podreu discernir” (*dokimádsein*). I és el discerniment el que el Papa actual ens proposa abastament com a eina fonamental de l’acció pastoral, com ho ha reblat en l’Amoris Laetitia, on el discerniment és, sobre tot en el capítol 8è, com un *ritornello*.

L’alegria és, doncs, com la flor o fruit del fervor, com la flama que brolla d’un cor ardent i generós. Ignasi de Loiola, escrivint als estudiants de Coimbra¹⁸ que es creien que per a ser bons cristians havien de fer penitències i coses estrafoles, els diu que el que importa és el fervor, i que el goig que en aquesta vida podem tenir no prové de coses extravagants, sinó del fervor. Com diu el Papa Francesc, “la nostra tristesa infinita sols es cura amb un infinit amor” (EG 265).

Posem, doncs, punt final. L’EG ens ve a dir que un pla pastoral autèntic, d’una banda, haurà de néixer del goig d’haver trobat, d’haver assaborit una i altra vegada, l’evangeli del Regne de Déu, que és experiència de Déu que estima i salva, i d’altra banda, ha de ser, amb la manera de dir i de fer, una

invitació als cristians a créixer en aquest goig, en el de l'amor sempre en augment, de manera que tots siguem sal i llum en la nostra societat. Tant de bo que en la preparació i després en l'elaboració i formulació del Pla Pastoral ens guiï el que va guiar Jesús i puguem dir a persones i comunitats: tot això us ho hem dit perquè la vostra joia, la del Crist sigui en vosaltres, una joia completa. Així respondrem a la crida del Papa que ens diu: "Exhorto tothom a aplicar amb generositat i valentia les orientacions d'aquest document, sense prohibicions ni pors" (EG 33).

¹ J. Ratzinger, *El Nuevo Pueblo de Dios. Esquemas para una eclesiología*, Barcelona, Herder, 1972, pp. 366-367.- K. Rahner, *Doctrina conciliar de la Iglesia y realidad futura de la vida cristiana*, Escritos de Teología, VI, Madrid, Taurus, 1967, pp. 469-488; Cambio estructural de la Iglesia, Madrid, Cristiandad, 1974, pp. 37-43- C.M. Martini, *Il seme, il lévito e il piccolo gregge*, Civiltà cattolica, n. 3565 (1999), 3-14.- N. Lohfink, *El principio bíblico del pequeño número*, Selecciones de Teología, 165 (2003), 57-68.

² *Summa contra Gentes*, II, 3.

³ *La Iglesia samaritana y el principio-misericordia*, Sal Terrae 927 (1990), pp. 665-678. Article reeditat en el llibre: *El principio-misericordia. Bajar de la cruz a los pueblos crucificados*, Santander, 1992, en pp. 31-45.

⁴ *La misericordia. Clave del Evangelio y de la vida cristiana*, Santander, Sal Terrae, 2013.

⁵ Em semblen molt clarificadores aquestes paraules d'un article recent (original de 2014) "La compasión es una actitud permanente de Dios, y no una actitud ocasional que surge en determinadas ocasiones. Es un 'modo de ser' divino... La compasión humana no surge únicamente allí donde hay sufrimiento. Es una actitud permanente y habitual, un modo de relacionarnos y encontrarnos los unos con los otros... Compasión es estar al lado del amado (sea cual sea su situación) y ponerse en su lugar" (M. Gelabert Ballester, *Sentido teológico de la compasión*, Selecciones de Teología, 215 (2015) 214-224. La cita en pp. 219-220. En aquesta perspectiva es poden llegir aquestes paraules del Papa Francesc: "el que l'Esperit mobilitza no és un desbordament activista, sinó abans que res una atenció posada en l'altre 'considerant-lo un amb si mateix'", citant sant Tomàs (EG, 199).

⁶ Pau VIè, *Al·locució en l'última sessió del Concili Vaticà II* (7 de desembre de 1965). Cf. MV, 4.

⁷ Francesc d'Assís. *Escrits*. Introducció de Jacint Duran. Traducció de Nolasco de Molar i Joan Giró, caputxins. *Clara d'Assís. Escrits*. Introducció i traducció de Francesc Gamissans, franciscà. Barcelona, Proa, 1988, p. 21.

⁸ *L'affrontement chrétien*, Paris, Seuil, 1965. Mounier, en aquesta obra, tracta de presentar la cara positiva i alliberadora del cristianisme i així respon a la crítica, en bona part justificada, de Nietzsche que retreu als cristians que semblen persones sense espina dorsal, poc alliberades, per molt que parlin d'alliberament.

⁹ Madrid, Anagrama, 2011.

¹⁰ *Vida i ministeri dels preveres*, n. 14; *Renovació de la Vida Religiosa*, n. 5; *Apostolat del laïcat*, n. 4.

¹¹ *Conversión de la Iglesia a Jesús, el Cristo*, Frontera, 51, julio-septiembre, 2009, 13-38.

¹² "Justament per això diem de cridar-los tots a consell, perquè sovint el Senyor revela al més jove allò que és millor" (*Regla, cap. 3: 3*). I també: un monjo foraster, "si raonablement amb un caritat humil, blasma o fa veure alguna cosa, l'abat ho ha de considerar amb prudència, no fos cas que el Senyor l'hagués enviat precisament per això" (*Regla, cap. 61:4*).

¹³ *Vida en comunitat*, Barcelona, Claret, p. 74. Bonhoeffer precisa més en què consisteix la intercessió: "La intercessió no és altra cosa sinó l'acte pel qual presentem a Déu el nostre germà tot cercant de veure'l sota la creu de Crist, com un home pobre i pecador que necessita la gràcia" (p. 74-75).

¹⁴ T. Radcliffe, *Cómo superar la discordia en la Iglesia*, Selecciones de Teología, n. 184, 2007, 303-312.

¹⁵ J. A. García, ed., *Orar con el Padre Arrupe*, Bilbao, Mensajero, p. 13.

¹⁶ J. Blank, *El evangelio según san Juan*. Tomo II, cap. 13-17, Barcelona, Herder, p. 158.

¹⁷ "El fervor verdadero no divide, sino que une. Y no conduce al fanatismo ni al fundamentalismo. Tal vez algún día el fervor vuelva a nuestras librerías y a nuestras mentes" (Adam Zagajewski, *En defensa del fervor*, Acanalado, Barcelona, 2005, p. 34).

¹⁸ Carta de 7 de maig de 1547, dins: Ignasi de Loiola, *Exercicis Espirituals. Escritos complementaris*. Introducció i notes de Josep M. Rambla. Traducció de Ramon M. Torelló i Josep M. Rambla, Barcelona, Proa, 1990, p. 193-196.